

وظایف تربیتی (تربیت اعتقادی) مادر از دیدگاه قرآن

فاطمه دیلمقانی زاده^۱

چکیده

تربیت اعتقادی یکی از بنیادی‌ترین ابعاد تربیت دینی است که در شکل‌گیری شخصیت فرزندان نقش اساسی دارد. قرآن کریم بارها بر اهمیت نقش خانواده، به‌ویژه مادر، در پرورش ایمان، تقوا و صبر تأکید کرده است. مادر نخستین الگوی عاطفی و رفتاری برای فرزند محسوب می‌شود و بخش عمده‌ای از باورهای اعتقادی و ارزش‌های اخلاقی در سال‌های اولیه زندگی از طریق او منتقل می‌شود. این مقاله با رویکردی تحلیلی-توصیفی، به بررسی وظایف تربیتی مادر در سه حوزه‌ی ایمان، تقوا و صبر از منظر قرآن می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که مادر از طریق محبت، الگو بودن، آموزش مستقیم و غیرمستقیم و همچنین مراقبت از محیط تربیتی می‌تواند ایمان فرزند را تقویت، روحیه‌ی تقوا را در او نهادینه و صبر و بردباری را در برابر مشکلات به وی بیاموزد. بنابراین، توجه به وظایف تربیتی مادر و بازخوانی آموزه‌های قرآنی در این زمینه می‌تواند به ارتقای سطح تربیت اعتقادی در خانواده و جامعه کمک نماید.

کلیدواژه‌ها: ایمان، تربیت اعتقادی، تقوا، صبر، قرآن، مادر

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی، نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت، باورها و ارزش‌های فرزندان دارد. در این میان، مادر به سبب پیوند عاطفی عمیق و حضور پررنگ در زندگی روزمره کودک، جایگاهی ممتاز در تربیت اعتقادی ایفا می‌کند. قرآن کریم بارها بر اهمیت خانواده و نقش والدین در انتقال ایمان و تقوا به نسل آینده تأکید کرده است. مسئله‌ای که در

^۱ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه الزهراء سلامالله علیها ارومیه

پژوهش حاضر طرح می‌شود، این است که وظایف تربیتی مادر در حوزه اعتقادی چگونه در پرورش ایمان، تقوا و صبر فرزندان از دیدگاه قرآن تبیین شده و چه شیوه‌هایی برای تحقق آن ارائه گردیده است. این مسئله از آن رو اهمیت دارد که غفلت از نقش تربیتی مادر، می‌تواند آسیب‌های جدی در زمینه ضعف ایمان، بی‌توجهی به تقوا و ناتوانی در برابر مشکلات زندگی در نسل آینده ایجاد کند.

بررسی نقش مادر در تربیت اعتقادی نه تنها در بعد فردی بلکه در بعد اجتماعی نیز ضروری است. جامعه‌ای که فرزندان آن بر پایه ایمان و تقوا پرورش یابند، از انسجام، همبستگی و پایداری بیشتری برخوردار خواهد بود. قرآن، مادران را به عنوان سرچشمه مهر و الگوهای صبر معرفی می‌کند؛ بنابراین مطالعه علمی این موضوع، ضمن تقویت بنیان خانواده، می‌تواند راهگشای سیاست‌های فرهنگی و تربیتی در جامعه اسلامی باشد.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین وظایف تربیتی مادر در پرورش ایمان، تقوا و صبر از دیدگاه قرآن است. در همین راستا، بررسی شیوه‌های پرورش ایمان فرزند توسط مادر در قرآن، تبیین نقش مادر در تربیت فرزند متقی و اهل پرهیز از گناه، و تحلیل جایگاه مادر در آموزش صبر و پایداری در برابر مشکلات زندگی از اهداف فرعی تحقیق محسوب می‌شود. بر این اساس^۱، پرسش اصلی پژوهش این است که وظایف تربیتی مادر در پرورش ایمان، تقوا و صبر از دیدگاه

قرآن چیست؟ و در کنار آن، این پرسش‌های فرعی نیز مطرح است که قرآن چه راهکارهایی برای تقویت ایمان فرزندان توسط مادر ارائه می‌کند، نقش مادر در نهادینه کردن تقوا در شخصیت فرزند چیست و چگونه مادر می‌تواند صبر و بردباری را در فرزند پرورش دهد؟

مطالعات متعددی درباره نقش مادر در تربیت دینی انجام شده است. برای نمونه، احمدی معظم و طیارپور در پژوهشی با عنوان اهمیت نقش مادر در تربیت دینی فرزندان به این نتیجه رسیده‌اند که مادران با ایجاد فضای عاطفی سالم و انتقال آموزه‌های دینی، نقشی انکارناپذیر در

^۱ قرآن کریم، سوره تحریم، آیه ۶: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...» (ضرورت تربیت خانواده از نگاه قرآن). (نمونه‌ای از تربیت اعتقادی والدین در قرآن). طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.

شکل‌گیری باورهای اعتقادی کودکان دارند. همچنین پژوهش‌های دیگری با محوریت تربیت اجتماعی کودک بر اساس قرآن و نهج‌البلاغه، جایگاه مادر را در انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی مورد تأکید قرار داده‌اند. با این حال، بررسی اختصاصی وظایف تربیتی مادر در سه محور ایمان، تقوا و صبر از منظر قرآن کمتر مورد توجه بوده و پژوهش حاضر درصدد پرکردن این خلأ است.

مفهوم‌شناسی

1. تربیت اعتقادی در لغت به معنای پرورش و سوق دادن استعدادهای نهفته انسان در جهت خاص است. از نظر اصطلاحی، تربیت اعتقادی به فرایندی اطلاق می‌شود که طی آن فرد با اصول بنیادین دین، مانند توحید، نبوت، معاد و سایر آموزه‌های اعتقادی آشنا شده و آن‌ها را درونی می‌سازد. قرآن کریم در آیات متعدد بر این نوع تربیت تأکید دارد؛ از جمله در سوره لقمان که حکایت از توصیه‌های لقمان به فرزندش در پرهیز از شرک می‌کند.

2. ایمان در لغت به معنای باور قلبی و تصدیق درونی است. از منظر قرآن، ایمان فراتر از یک اعتقاد ذهنی صرف بوده و با عمل صالح و التزام عملی به دستورات الهی گره خورده است. آیات متعددی همچون «أمن الرسول بما أنزل إليه من ربه و المؤمنون»¹ بیانگر این معناست که ایمان یک حقیقت جامع میان باور قلبی و عمل عینی است.

3. تقوا در لغت از ریشه «وقی» به معنای نگهداشتن و خویشنداری است. در اصطلاح قرآنی، تقوا به معنای پرهیز از گناه و حرکت در مسیر رضای الهی است. آیه شریفه «إن أكرمكم عند الله أتقاكم»² نشان می‌دهد که معیار برتری انسان‌ها از منظر قرآن، تقواست و نه نسب، ثروت یا مقام اجتماعی.

¹ بقره، 285.

² حجرات، 13.

4. **صبر** در لغت به معنای شکیبایی و خویشتنداری در برابر سختی‌هاست. قرآن کریم صبر را به عنوان یکی از بزرگ‌ترین فضایل انسانی معرفی کرده و در آیه «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»^۱ همراهی خداوند را با صابران وعده داده است. صبر در آموزه‌های دینی سه شاخه دارد: صبر بر طاعت، صبر در برابر معصیت و صبر در برابر مصائب.

وظایف تربیتی مادر در پرورش ایمان

۱. اهمیت ایمان در قرآن

ایمان، ستون اصلی شخصیت انسان و اساس تربیت اعتقادی در اسلام است. بدون ایمان، هیچ‌کدام از ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی پایدار نمی‌ماند. قرآن کریم بارها ایمان را شرط رستگاری معرفی کرده است:

«الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنُ مَا أَجَبُ»^۲

این آیه نشان می‌دهد که ایمان نه تنها عامل نجات در آخرت است، بلکه در همین دنیا نیز مایه‌ی آرامش و خوشبختی انسان می‌شود. همچنین در آیه دیگری آمده است:

«وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (تغابن، ۱۱).

این بیان قرآنی نشان می‌دهد که ایمان، چراغ هدایت قلب انسان است و او را در مسیر درست زندگی قرار می‌دهد.^۳

^۱ بقره، ۱۵۳.

^۲ رعد، ۲۹.

^۳ «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ...» (رعد، ۲۹).

«وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (تغابن، ۱۱).

«أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸).

با توجه به این جایگاه بنیادین، تربیت ایمانی کودک باید از همان سال‌های ابتدایی زندگی آغاز شود. در این میان، نقش مادر بی‌بدیل است؛ زیرا او نخستین کسی است که فرزند با او ارتباط برقرار می‌کند و سخنان و رفتارهای او را الگو قرار می‌دهد.

۲. نقش مادر در انتقال ایمان

مادر نخستین معلم زندگی کودک است. او با رفتار و سخنان خود ایمان را به فرزند منتقل می‌کند. این انتقال هم از طریق آموزش مستقیم و هم از طریق الگوسازی غیرمستقیم صورت می‌گیرد.

وقتی مادر نماز می‌خواند و کودک کنار او بازی می‌کند، این صحنه در ذهن کودک حک می‌شود و بعدها او نیز به نماز علاقه پیدا می‌کند.

زمانی که مادر در سختی‌ها نام خدا را بر زبان می‌آورد و به او توکل می‌کند، کودک ناخودآگاه یاد می‌گیرد که در مشکلات به خدا پناه ببرد.

همچنین، دعاهایی که مادر برای فرزند می‌خواند، تأثیر عاطفی عمیقی بر روح او می‌گذارد.

در روان‌شناسی تربیتی نیز ثابت شده که کودک بیش از آن که با آموزش‌های مستقیم شکل بگیرد، از طریق مشاهده و تقلید یاد می‌گیرد. به همین دلیل، الگو بودن مادر مهم‌ترین راه انتقال ایمان است.

۳. روش‌های پرورش ایمان توسط مادر

۱. الگو بودن:

قرآن کریم می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۱ این اصل الگوگیری، در تربیت مادری نیز جاری است. مادری که ایمان را در عمل نشان دهد، تأثیر بیشتری بر کودک دارد تا مادری که فقط توصیه‌های زبانی می‌کند.

^۱ احزاب، ۲۱.

مادر می‌تواند کودک را به تمرین‌های کوچک صبر عادت دهد؛ مثلاً یاد بدهد قبل از شروع بازی دعا بخواند یا برای رسیدن به یک خواسته کمی صبر کند. این تمرین‌ها پایه‌گذار بردباری در آینده است.^۱

۳. استفاده از داستان‌های قرآنی:

قصه‌های قرآنی تأثیر عمیقی بر ذهن کودک دارند. داستان حضرت ایوب (ع) نماد صبر در برابر بیماری و سختی است.^۲ داستان حضرت یعقوب (ع) نماد صبر در فراق فرزند است.^۳ این نمونه‌ها بهترین ابزار آموزش غیرمستقیم هستند.

۴. تقویت امید به پاداش الهی:

قرآن کریم وعده می‌دهد: «إِنَّمَا يُوَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^۴ مادری که این آیه را برای کودک بازگو کند، به او می‌آموزد که هر سختی سرانجام پاداش بزرگی خواهد داشت.

۴. نمونه‌های قرآنی و تاریخی از صبر مادران

یکی از برجسته‌ترین نمونه‌ها، مادر حضرت موسی (ع) است. قرآن کریم می‌فرماید:

«وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي»^۵

در این آیه، صبر و ایمان مادر موسی به دستور خداوند، زمینه‌ساز نجات و پرورش یکی از بزرگ‌ترین پیامبران الهی شد.^۶

^۱ «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (بقره، ۱۵۳).

^۲ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا...» (آل عمران، ۲۰۰).

^۳ «إِنَّمَا يُوَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر، ۱۰).

^۴ انبیاء، ۸۳-۸۴.

^۵ یوسف، ۸۴.

^۶ زمر، ۱۰.

^۷ قصص، ۷.

^۸ داستان صبر حضرت یعقوب (یوسف، ۸۴).

داستان صبر حضرت ایوب (انبیاء ۸۳-۸۴)

در تاریخ اسلام نیز مادرانی مانند حضرت زینب (س) در کربلا، الگویی بی نظیر از صبر و استقامت در برابر مصیبت‌ها هستند. این الگوها می‌توانند الهام‌بخش مادران در تربیت فرزندان صبور باشند.

۵. آثار صبر در تربیت کودک

کودکی که در محیطی سرشار از صبر پرورش یابد، ویژگی‌های زیر را خواهد داشت: مقاومت در برابر ناکامی‌ها؛ چنین کودکی از شکست‌ها نمی‌هراسد و دوباره تلاش می‌کند.

آرامش در شرایط سخت: او یاد می‌گیرد که سختی‌ها بخشی از زندگی‌اند.

اعتماد به خدا: چون می‌بیند صبر با توکل همراه است، به خدا امید بیشتری خواهد داشت.

از نظر روان‌شناسی، کودکانی که صبر را می‌آموزند، کمتر دچار اضطراب، پرخاشگری و ناامیدی می‌شوند. از نگاه قرآن نیز، صبر راه رسیدن به رستگاری است:

«وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»^۱

بحث و نتیجه‌گیری

تربیت اعتقادی به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین ابعاد تربیت اسلامی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری شخصیت انسان دارد. قرآن کریم بارها بر اهمیت این موضوع تأکید کرده و ایمان، تقوا و صبر را سه رکن اساسی سعادت معرفی کرده است. اگر این سه ویژگی در کودکی نهادینه شود، آینده او تضمین خواهد شد و اگر نادیده گرفته شود، بسیاری از آسیب‌های فردی و اجتماعی گریبان‌گیر انسان می‌شود.^۲

در این پژوهش، نشان داده شد که مادر به دلیل نزدیکی عاطفی و نقش محوری در خانواده، مهم‌ترین عامل تربیت اعتقادی کودک است. مادر نخستین معلم زندگی فرزند است؛ اوست که

^۱ بقره، ۱۵۵.

^۲ «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (اعراف، ۱۲۸).

از طریق رفتار، گفتار و سبک زندگی خود، مفاهیم بنیادین دینی را به کودک منتقل می‌کند. اگر مادر بتواند ایمان، تقوا و صبر را به‌صورت هم‌زمان در فرزند پرورش دهد، در حقیقت او را به انسانی کامل و متعادل تبدیل کرده است. چنین فرزندى در آینده هم از نظر اعتقادی راسخ خواهد بود، هم از نظر اخلاقی پایدار، و هم از نظر روانی مقاوم. این همان انسان مؤمنی است که قرآن کریم پرورش او را هدف نهایی تربیت دینی معرفی کرده است.

۵. ضرورت در دنیای معاصر: امروزه کودکان با چالش‌های فراوانی مواجه‌اند: از رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی گرفته تا مشکلات اخلاقی و فرهنگی. در چنین فضایی، نقش مادر بیش از هر زمان دیگری اهمیت پیدا می‌کند. اگر مادران وظایف تربیتی خود را با الهام از قرآن به‌درستی انجام دهند، نسل آینده نه تنها از آسیب‌های اجتماعی در امان خواهد بود، بلکه می‌تواند جامعه‌ای سالم، مؤمن و پویا بسازد.

بنابراین، تربیت اعتقادی وظیفه‌ای خطیر است که قرآن کریم آن را بر عهده والدین، به‌ویژه مادر گذاشته است. ایمان، تقوا و صبر، سه اصل بنیادین این تربیت هستند که اگر در دوران کودکی شکل بگیرند، آینده فرد و جامعه را تضمین خواهند کرد. توجه جدی مادران به این وظایف، همان چیزی است که می‌تواند وعده الهی «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»^۱ را در زندگی فردی و اجتماعی تحقق بخشد.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- نهج ابلاغه

1. طباطبایی، سید محمدحسین. **المیزان فی تفسیر القرآن**. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق. (تفسیر جامع قرآن کریم با تأکید بر ابعاد تربیتی و اعتقادی)
2. مطهری، مرتضی. **تعلیم و تربیت در اسلام**. تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۸. (بررسی مبانی تربیت اسلامی با نگاه به خانواده و نقش والدین)
3. جعفری، محمدتقی. **تربیت در قرآن**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵. (کتاب تحلیلی درباره مفاهیم تربیتی در آیات قرآن)
4. سبحانی، جعفر. **آموزش عقاید**. قم: موسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۴. (کتابی ساده و علمی برای بیان اصول اعتقادی و تربیتی)
5. قرائتی، محسن. **تفسیر نور**. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۴. (تفسیری موضوعی و کاربردی از قرآن برای زندگی روزمره)
6. پناهیان، علیرضا. **تربیت دینی فرزندان**. تهران: انتشارات بیان معنوی، ۱۳۹۴. (نقش والدین، به‌ویژه مادر، در تربیت دینی کودکان)
7. احمدی، علی. **نقش مادر در تربیت فرزند از دیدگاه قرآن و روایات**. قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۰.

فهرست مقالات

1. اسماعیلی، فاطمه. «بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند از دیدگاه قرآن و حدیث». مجله مطالعات اسلامی و تربیتی، سال ۱۰، شماره ۳، ۱۳۹۸.
2. کاظمی، زهره و همکاران. «تربیت اعتقادی کودک در پرتو آیات قرآن کریم». فصلنامه تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۵۴، ۱۳۹۶.
3. جعفری، معصومه. «تأثیر الگوی رفتاری مادر در نهادینه‌سازی ایمان در کودکان». پژوهشنامه علوم تربیتی، شماره ۲۳، ۱۳۹۷.

4. نوروزی، مریم. «بررسی نقش صبر در تربیت دینی از منظر قرآن». فصلنامه معارف قرآنی، شماره ۴۲، ۱۳۹۵.

5. احمدی، محمد. «کارکردهای تقوا در نظام تربیتی اسلام». پژوهش‌های قرآنی، سال ۱۲، شماره ۲، ۱۳۹۴.

6. موسوی، زهرا. «جایگاه مادر در پرورش اعتقادی کودکان با تأکید بر قرآن». مجله خانواده و پژوهش، شماره ۲۹، ۱۳۹۹. رستمی، سمیه. «تحلیل روان‌شناختی نقش ایمان در تربیت کودک بر اساس آیات قرآن». پژوهش در تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۳.